

**10 02 22 ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ЕВРОПЫ, АЗИИ, АФРИКИ,
АБОРИГЕНОВ АМЕРИКИ И АВСТРАЛИИ**

**10 02 22 LANGUAGES OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES OF EUROPE, ASIA,
AFRICA, NATIVES OF AMERICA AND AUSTRALIA**

ББК 81.2

**БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҶОИ САРФИЮ
УСЛУБИИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНИ ҒАЗАЛ**

Саломов Маҳмаддодовуд Қаюмович,
н. и. ф., дотсенти кафедраи таърихи
забон ва типологияи Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон (Тоҷикистон, Душанбе)

**НЕКОТОРЫЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ
И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ
ГЛАГОЛА В ЯЗЫКЕ ГАЗАЛИ**

Саломов Махмаддодовуд Каюмович,
к.ф.н., доцент кафедры истории языка и
типологии ТНУ (Таджикистан, Душанбе)

**SOME MORPHOLOGICAL AND
STYLISTIC PECULIARITIES OF VERB IN
THE LANGUAGE OF GAZALI**

Salomov Makhaddovud Kayumovich,
candidate of philological sciences, Associate
Professor of the department of the history of
the Tajik language and typology under the
Tajik National University
(Tajikistan, Dushanbe)
E-MAIL: salomov1967@mail.ru

Ключевые слова: морфологические особенности глагола, словообразование, префикс, суффикс, язык поэзии, норма, стилистика

Глагол как часть речи имеет некоторые морфологические особенности, которые выражаются как правила на основе грамматических канонов. Суффиксы и префиксы являются основными морфологическими средствами образования глагольных форм и играют большую роль в образовании новых слов с разными оттенками понятий. Данная статья дает сведения о словообразовании таджикского глагола с префиксами *ме-*, *би-* и суффиксами *-ид*, *-он* (*-онид*). Применение данных морфологических свойств глагола в языке поэзии тесно связано с навыками мастерства самого поэта. В статье дан анализ морфологических особенностей таджикского глагола, которые в языке поэзии не соответствуют грамматическим нормам. Таким образом, статья содержит анализ морфологических и стилистических особенностей употребления глагола в языке поэзии.

Key words: morphological peculiarities of verb, word-building, prefix, suffix, poetic diction, norm, stylistics

Verb, being a part of speech, has some main morphological features which are expressed, as a rule, on the basis of grammatical canons. The author marks that suffixes and prefixes are the principle morphological properties in reference to a formation of verbal forms; the latters play a great role in the formation of new words with different shades of meaning. The given article

presents the information concerned with word-building of the Tajik verb by dint of prefixes: **me-**, **bii**, and suffixes **-id**, **-on (-onid)**. The usage of these morphological properties in reference to verb in poetic diction is closely connected with the mastership of the poet himself. In his article the author analyzes morphological features of the Tajik verb which do not correspond to the grammatical norm in poetic diction. Thus, the article contains the analysis of morphological and stylistic peculiarities of the verbs used in the language of poetry.

Феъл дар забони тоҷикӣ яке аз ҳиссаҳои мураккаби нутқ буда, махсусиятҳои луғавию грамматикӣ зиёдеро фарогир мебошад. Аз нигоҳи сарфӣ он ифодакунандаи амалу ҳаракат, вазъияту ҳолати ашё мебошад. Хусусиятҳои сарфӣи феъл, пеш аз ҳама, тавассути асосҳои феъл, пешвандҳои феълии ме-, би-, дар-, фур- бар-, во-, боз- ва монанди инҳо, ифодаи шахсу шумора ба воситаи бандакҳои феълии –ам, –ӣ, –ем, –ед, –анд ифода меёбанд. Дигар хусусиятҳои сарфӣи феъл аз қабилӣ замон, сиға, намуд, тарз бо роҳҳои гуногуни сарфӣ дар забон ифода меёбанд. Бояд таъкид кард, ки феъл низ дар раванди инкишофи забони тоҷикӣ то андозае ба тағйиру иловаҳо дучор гардидааст. Яъне дар як давраи муайяни таърихӣ баъзе хусусиятҳои сарфӣи феъл хеле маъмул будаанд, ки дар давраи дигар онҳо ба довод тағйирот дучор гардида, ё аз байн рафтаанд ва ё ҷойи худро ба категорияҳои дигар додаанд. Масалан, дар таърихи забони адабии тоҷикӣ ифодаи амали замони гузаштаи ҳикоягӣ ба воситаи пешванди феълии «ҳама-» ва ё «йо»-и ҳикоят (с) ифода меёфт [ниг.ба 3, с.181-183]. Масалан:

*3-он ҳамечунбод сар ӯ суст-суст,
К-омад андар пову афтод дар сараи.* [Мавлавӣ, с.491]

*Он ки шива кори ӯ буд, шивае бинмудамаш,
В-он-к аз ман сар кашидӣ, каи-кашон овардамаш.* [Мавлавӣ, с.487]

*Боре ба умрӯҳо хабаре ёбаме зи ту,
Чун нест дар ҳавои ту аз худ хабар маро.* [Анварӣ, с.766]

*Касе, ки оқилу ҳушёр дидамеву баҳуи,
Чу дид шакли ту аз ҳуи рафту бе ҳис шуд.* [Камол, с.157]

*Гар бар дари ӯ судаме рухсори гардолудро,
Осудахотир кардаме ин ҷони гамфарсудро.* [Камол, с.17]

Вале бо мурури замон ин ду унсур – пешванди «ҳама-» ва «йо»-и ҳикоят (с) тадричан аз байн рафта, танҳо як пешванди ме- барои ифодаи замони гузаштаи ҳикоягӣ хизмат мекунад. Дар таърихи забони тоҷикӣ як навъи сиғаи феълии дигаре ба назар мерасид, ки онро сиғаи дуо меномиданд ва он низ имрӯз дар истеъмол нест. Ҳамчунин сиғаи мазкур бештар дар осори манзум мавриди истифода қарор мегирифт. Ба андешаи С. Ҳалимиён сиғаи дуо «аз асоси замони ҳозира бо илова намудани морфемаи –од сохта шудааст ва барои ифодаи дуо ва орзуо хоҳиш хизмат мекунад» [5, с.73]. Масалан:

*Зи Хоқонӣ хаёле монду он низ
Мамонод, ар бимонод бо хаёлат.* [Хоқонӣ, с.342]

*Бахти некат ба мунтаҳои умед
Бирасоноду чаими бад марасод.* [Саъдӣ, с.410]

*Он ки ҳаргиз сӯйи ман чаими ризое накушод,
Ё раб, аз чаими бади халқ газандаш марасод.* [Камол, с.120]

*Ёд бод он ки сари кӯйи туам манзил буд,
Дидаро равшанӣ аз хоки дарат ҳосил буд.* [Ҳофиз, с.148]

Тадқиқот нишон медиҳанд, ки дар таърихи забони тоҷикӣ феъли замони ҳозираи «бош» дар шакли «був» низ ифода меёфтааст. Яъне ин замон дорои ду асоси замони ҳозира будааст, ки шакли «бош» минбаъд серистеъмол мегардад ва шакли «був» тадриҷан аз истеъмол мебарояд.

Феъли «**бош**»:

*Чун ту шодӣ, банда гӯ, гамхор бош,
Ту азизӣ, сад чу мо гӯ, хор бош...
Ҳосил ин аст, эй бародар, чун фалак
Дар ҷаҳони кӯҳна навбунёд бош.
Дар миёни хорҳо чун хорпушт
Сардаруну шодмону род бош.*

[Мавлавӣ, с.492]

Феъли «**був**»:

*Умри ман аст зулфи ту, був ки дароз бинамаи,
Ҷони ман аст лаъли ту, був ки ба лаб расонамаи. [Саъдӣ, с.480]
Ироқӣ бар дараи умед дарбанд,
Ки донад, був ки ногаҳ вокушояд. [Ироқӣ, с.145].
Бас ки ҳамрози булбулон набувад,
Он ки берун бувад зи боғу зи рог.*

[Мавлавӣ, с.506]

Тавре бармеояд, дар мисолҳои боло «був ки» ба маънои «бошад ки» омадааст. Дар баъзе маврид ин таркиб дар шакли ихтисоршудаи «був-к» омадааст. Масалан дар байти зер:

*Эй сар фуру бурда чу хар, з-ин обу сабза бас мачар,
Як лаҳзае боло нигар, то був-к бинӣ ояте.*

[Мавлавӣ, с.908]

Асоси замони ҳозираи феъли «був» бо бандакҳои феълии шахси якум, дуҷум ва сеюми танҳо низ меояд.

*Ҷумла сипарҳои ҷаҳон бохалал аз захм бувад,
Бехатар он гоҳ бувам, к-аз пайи захмат сипарам. [Мавлавӣ, с.541]
Рустой гар бувам, они туам,
Рустоии хеиро русто магир. (Мавлавӣ, с.437)
Аз ҷой дер бе ҷо бувӣ в-аз хештан танҳо равӣ,
Бе марқабу бе по равӣ, чун об андар ҷӯ шавӣ. [Мавлавӣ, с.908]*

Ҷойи тазакур аст, ки феъли «був» танҳо бандакҳои феълии шахси якум (бувам), дуҷум (бувӣ), сеҷум (бувад)-и танҳо ва шахси сеюми ҷамъ (буванд)-ро қабул мекунад ва бандакҳои шахси якум ва дуҷуми ҷамъ бо он корбаст намешаванд.

«Префикси би- (бу-) низ шаклсоз буда, маънии аслии феълро тағйир дода наметавонад. Вай ба тарзи ифодаи феъл як навъ тобиши оҳангнокии адабӣ-китобӣ мебахшад, ки он дар назм ба баъзе қоидаи бадеият ва дар наср бо оҳанги гуфтор вобаста аст. Аз ин ҷиҳат би- пешванди оҳангбахш номида мешавад, ки будани он дар феъл ҳатмӣ нест» [1, с.228]. Маҳз ҳамин хусусияти ин пешвандро ба инбат гирифта муҳаққиқони пешин онро «бо»-и зинат номидаанд. Дар ҳамин замина бояд таъкид кард, ки азбаски каломи мавзун ба муқтазои ҳоли шунаванда ё хонанда эҷод мешавад, барои ҷалби тавачҷуҳи он ва таъкиди амалу ҳолат ё ҳаракат шоирон зимни эҷод бештар аз пешванди би- истифода менамоянд.

Доир ба пешванди ме- ва би- дар забони форсӣ муҳаққиқи эронӣ А.К. Гуландом дар яке аз мақолаҳои ҷунин гуфтааст: «Дар забони форсӣ ду пешванде мавҷуд аст, ки ду ҷиҳати маъноиро ифода менамоянд. Пешванди ме- ба шаклҳои феълии маънои давомнокию бисёркарата дода, бо ҷунин шаклҳои феълии васл мешавад: замони ҳозираи ояндаи сиғаи хабарӣ; замони гузаштаи давомдори сиғаи хабарӣ; перфекти давомдори сиғаи хабарӣ. Пешванди би-, баръакс, яккаратагӣ, анҷомёбии амалро

ифода мекунад ва метавонад дар шаклҳои замони ҳозира-ояндаи сифаи шартӣ истеъмоли гардад» [2, с.22]. Вале агар чунин бошад, овардани пешванди ме- ва би-, ки аз рӯи ифодаи маънои граматикиашон муносибати тазодӣ доранд, дар як феъл ғайриимкон аст. Яъне чӣ тавр мешавад, ки дар асоси як феъл (масалан, **ме-б-равад**, **ме-би-хорад**) ҳам давомнокӣ ва ҳам иҷрои яккаратаи амал ифода ёбад. Вале маводи осори манзум нишон медиҳад, ки гоҳо чунин тарзи ифода бо тақозои талаботи забони назм ба назар мерасад, ки дар ин маврид пешванди ме- вазифаи давомнокии амалро ифода карда, пешванди би- танҳо барои ифодаи таъкиди иҷрои амал корбасти мегардад. Яъне чунин тарзи ифода дорой хусусияти услубӣ мегардад.

Аз ин ҷост, ки пешванди феълии би-, ки асосан таъкид ва иҷрои яккарата ё ба анҷомрасии амалро ифода мекунад, маъмулан бо шаклҳои тасдиқии феъл меояд. Вале бар хилофи ин қоида дар забони назм он гоҳо бо шаклҳои инкории феъл низ ба кор рафтааст. Масалан:

*Бо рӯи дилфурӯзат сомон бинамемонад,
Бо зулфи ҷаҳонсӯзат имон бинамемонад.* [Анварӣ, с.824]

*Ба ғаме чун диле бинастонӣ,
Аз ту инсоф чун ситонад кас.* [Анварӣ, с.862]

*Буте дорам, ки як соат маро бе ғам бинағзорад,
Ғаме, к-аз вай дилам бинад, футӯҳи умр пиндорад.* [Анварӣ, с.806]

Агар чунин феълҳо дар забони назм пешванди ме- қабул намоянд, он пеш аз пешванди би- қарор мегирад. Яъне пешванди би- ҷойи муқаррарии худро иваз менамояд. Масалан:

*Ҳадиси шиқ боз андарфикандаст,
Дигар бораи ҳамоно мебиҳорад.* [Анварӣ, с.800]

Чунин тағйирёбии ҷойи унсурҳои морфологӣ бо феълҳои, ки пешванди би- («бо»-и зинат) ва пешванди инкории на- (ма-) доранд, ҷойи худро бо пешванди ме- иваз менамоянд. Дар байти зерин пешванди би- дар ҷойи муқаррарии худаш омадааст:

*Мағзе, ки бад андешиад, он нуқс бисуст, эй ҷон,
Савдои бипӯсида нӯсидаи савдоро.* [Мавлавӣ, с.82]

Дар мисолҳои зерин ҷойивазкунии пешвандҳои ме- ва на- мушоҳида мешавад:

*Шаҳр пур шуд, ки фалон бини фалон мебравад,
Шаҳр аз ҷайф ҷаро шуд, агар менаравад.* [Мавлавӣ, с.626].

*Гирифтам оташи пинҳон, хабар намедорӣ,
Нигоҳ менақунӣ оби ҷашми пайдоро.* [Саъдӣ, с.349]

Тавре ки маълум аст, пешванди би- асосан дар аввали феълҳо қарор мегирад ва таъкиди суҳанро қавӣ мегардонад. Вале мисолҳои мавҷуда нишон медиҳанд, ки он баъд аз пешванди ме- низ дар забони назм омада метавонад.

*Ваҳ, ки қорам зи даст мебравад,
Рӯзгорам зи даст мебравад.* [Ироқӣ, с.143]

Мавриди зикр аст, ки чунин тарзи ифодаи пешванди би- имрӯз дар баъзе гӯйишҳои лаҳҷаҳои шимолии забони тоҷикӣ маҳфуз мондааст. Дар забони назм гоҳо пешванди ме- пеш аз пешванди инкории на- ҷой мегирад, ки чунин тарзи баён хоси забони меъёр нест. Яъне, ҷойи муқаррарии пешванди ме- ҳамеша дар феълҳои инкорӣ баъд аз пешванди инкории на- аст, масалан, **намеравам**, **намеғӯям**, **намебинанд** ва монанди инҳо. Вале дар забони назм ин муқаррарот то андозае ҳалалдор мегардад. Масалан:

*Гар висоли ту ба мо менарасад, мову хаёл,
Орзу гар ба гадоён нарасад, ёд расад.* [Анварӣ, с.817].

*Диламро андӯҳи ҷон менадорад,
Чунон, к-ояд, ҷаҳоне мегузорад.* [Анварӣ, с.800]

*Гирифтам оташи пинҳон, хабар намедорӣ,
Нигоҳ менакунӣ оби чашими пайдоро.* [Саъдӣ, с.349]

Дар забони шеър баъзан ҳодисаҳои морфологии ғайримуқаррарӣ рух медиҳад. Яъне, гоҳо як унсур морфологӣ дар мавзее ҷой мегирад, ки он ҷой мавриди истифодаи он нест. Масалан, дар мисоли зерин ҷонишини саволии ҷӣ? пеш аз асоси замони ҳозираи феъли «гӯй» ва баъд аз пешванди феълии ме- омада, вазифаи пешвандро иҷро кардааст. Ҳол он ки ҷойи қароргирифтаи он дар ин мисол барои ин ҷонишин муқаррар нагардидааст.

*На, барги ин надорам, ҳон, хайр мечигӯӣ?
На, дасти он надорӣ, ҳин, зуд мечипоӣ.* [Мавлавӣ, с.1112]

Тибқи қоидаи муқаррарии забон феълҳои мазкур бояд дар шакли «ҷӣ мегӯӣ ва ҷӣ мепой» истифода шаванд. Тавре ки маълум аст, аз дидгоҳи семантикӣ танҳо калимаҳои мустақилмаъно дорои тобишҳои маъноӣ гардида метавонанд, вале таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки баъзе унсурҳои грамматикӣ низ метавонанд дар забони назм дорои тобишҳои маъноӣ гарданд. Яъне гоҳо як пешванд метавонад вазифаи пешванди дигарро ифода намояд. Масалан, дар мисолҳои зерин пешванди феълии ме- барои ифодаи таъкид омада, вазифаи пешванди «би-»-ро иҷро кардааст:

*Бар умеди доду шиори баҳор
Меҳрҳо мекору дар шиор бош.* [Мавлавӣ, с.492]

*Гарчи мекоҳад гами ту шиқи ман,
Ёди рӯят роҳатафзое хуш аст.* [Ироқӣ, с.102]

Тавре ки маълум аст, дар забони адабӣ як қатор феълҳои мавҷуданд, ки онҳо тавассути пасвандҳои феълсоз сохта мешаванд. Доир ба ин сохти феъл дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷикӣ» чунин оварда шудааст: «Суффиксҳои калимасозии феъл назар ба префиксҳои ин ҳиссаи нутқ аз ҷиҳати адад зиёд набошанд ҳам, хеле серистеъмоли сермаҳсуланд. Дар ин бобат асосан суффикси –ид ва –он (онид) ба назар мерасанд, ки калимасозӣ бо онҳо бо тобишҳои грамматикӣ омехта воқеъ мешавад [1, с.229].

Феълҳои, ки тавассути ин пасвандҳо сохта шудаанд, феълҳои сохтаи номӣ ном гирифтаанд. Феълҳои сохтаи номӣ асосан аз исм ва сифатҳо тавассути пасвандҳои зикршуда сохта мешаванд. Агар бо дидаи таҳқиқ ба сохтори ин гурӯҳ феълҳо назар кунем, дармеёбем, ки аслан ин навъи феъл вучуд надошта, онҳо асосан шаклҳои ихтисоршудаи феълҳои таркибии номӣ мебошанд ва дар забони назм бо тақозои вазну қофия онҳо дар шакли ихтисоршуда мавриди истифода қарор гирифтаанд. Масалан дар абёти зерин феълҳои таркибии «ғорат кардан», «шикоф кардан», «ранда кардан» дар шаклҳои «ғоратидан», «шикофидан», «шикофонидан» ва «рандидан» истифода шудаанд.

*Дилам горатидӣ, зи бас турктозӣ,
Зи поям фикандӣ, зи бас дастезӣ.* [Ҳоқонӣ, с.454]

*Зи ширинӣ ҳадисаи шаб шикофидаст ҷонро лаб,
Аҷаб дорам, ки мегӯяд, ҳадиси шаб маро бошад.* [Мавлавӣ, с.252]

*Чу кӯххоро шикофонид, конҳоро надид орад,
Бубинӣ, лаъл андар лаъл метобад чу маҳтобе.* [Мавлавӣ, с.934]

*Чу субҳдам хандидӣ, даро бало бандидӣ,
Чу сайқале гамҳоро зи ойина рандидӣ.* [Мавлавӣ, с.1126]

Баъзан шоирон аз исм тавассути пасвани –ид феъл месозанд ва барои таъкид ба он пешванди «би-»-ро илова менамоянд. Масалан, вожаи шеб//шиб дар луғат ба маънои

«тозиёна, камчин, тозиёнае, ки ба нӯги он чарми борик васл мекарданд» [ФЗТ, ҷ.1, с.579] омадааст, вале Хоқонӣ аз он феъли «бишебид» сохтааст.

Дили девона бишебад ҳар моҳ,

Чун назар сӯйи ҳилолаш бирасад.

[Хоқонӣ, с.366]

Фарқи ин феъл аз феълҳои дар боло овардашуда дар он аст, ки ин дар шакли феъли таркибии номӣ корбаст намегардад. Яъне, дар ин маврид решаи исм ба асоси феълӣ табдил ёфта, сипас пасванди –ид қабул намуда, амали замони гузаштaro ифода мекунад, ки дар ин маврид ҳам меъёри грамматикӣ то андозае халалдор мегардад, зеро пасванди –ид асосан аз рӯйи вазифааш бо асосҳои феъли замони ҳозира (ба мисли ханд-ид, бур-ид, бор-ид, афт-ид) меояд. Ҳамин тариқ, ин пасванд дар забони назм то як замони муайяне аз исм феълҳои сохта месозад, вале истифодаи бамавриду бемавриди он то андозае боиси коста гардидани низоми калимасозии исму феъл ва хусни сухан мегардад ва ба тадриҷ ин тарзи феълсозӣ аз байн меравад.

Пасванди –ид ҳамчунин бо асоси замони ҳозираи феъл низ омада метавонад, вале дар баъзе маврид он бо асосҳои замони ҳозира омада, амали замони гузаштaro ифода мекард. Яъне, дар забони назм ин пасванд дорои тобиши маъноӣ грамматикӣ дигар низ мегардад. Масалан, феълҳои «пухтан», «рехтан», «бастан» дар мисолҳои зерин дар шакли «пазидан», «резидан», «бандидан» корбаст шудаанд, ки чунин тарзи калимасозӣ ба асоси замони гузаштаи феъл хос нест:

Муждаи давлат расид дар ҳақи ҳар ошиқе,

Оташи дил мефурӯхт, дигар ҳавас меназид.

[Мавлавӣ, с.360]

Андар он бог яке дилбари болошачар аст,

Ки чу барг аз шачар андар қадамаш резидам.

[Мавлавӣ, с.620]

Пӯсидаи дар гӯр тан, рав неши Исрофили ман,

К-аз баҳри ман дарсур дам, к-аз гӯри тан резидам. [Мавлавӣ, с.532]

Маводи таҳлилшаванда далели он аст, ки пасванди –ид ба масдар ва сифати феълӣ низ меояд, масалан:

Шери назар ба саги асҳоби Каҳф,

Хуни маро боз хӯридан гирифт...

Ронд маро, раҳматаш омад, бихонд,

Ҷониби мо хуш нигаридан гирифт.

[Мавлавӣ, с.229]

Маркаби савдо ҷаҳонидан чӣ суд?

Чун зимомии ихтиёр аз даст рафт.

[Саъдӣ, с.404]

Ҳамчунин баъзе исмҳо дар забони назм пешванди феълии дар- қабул карда, хусусиятҳои морфологии феълро касб менамоянд. Масалан, вожаи «сур», ки исм аст, (дар лугат ба маъноӣ буг, бук, шайпур, карнай омадааст) дар забони назм бештар дар шакли таъбири «сури Исрофил» корбаст мегардад, вале дар байти зерин вожаи «сур» хусусияти услубӣ касб намуда, пешванди феълии дар- қабул карда, феъли замони ҳозираи шахси дуюми танҳои сиғаи амрро ифода кардааст:

Пӯсидаи дар гӯр тан, рав неши Исрофили ман,

К-аз баҳри ман дарсур дам, к-аз гӯри тан резидам [Мавлавӣ, с.532].

Баъзе шоирон аз калимаҳои тақлидӣ низ феълҳо сохтаанд. Масалан, Ҷалолуддини Балхӣ дар байти зерин аз калимаи тақлидӣ-овозии «ав-ав»-и саг бо истифода аз пешванди инкории ма- феъли замони ҳозираи шахси дуюми танҳои сиғаи амр сохтааст:

Эй тан, чу саг коҳил машав, афтида ав-ав бас маав,

Ту боз гард аз пешу рав сӯйи шаҳаншоҳи бақо.

[Мавлавӣ, с.58]

Аз сифатҳои асли сохтани феъл дар забони тоҷикӣ хеле ба нудрат ба назар мерасад. Масалан, дар байтҳои зерин шоирон - Саъдӣ аз сифати «хуш» феъли «менахушад», «бихушад» ва Ҷалолиддини Румӣ аз сифати «таранг» феъли «натарангад» сохтаанд:

*Барги чашмам менахушад дар зимистони фироқат,
В-ин аҷаб андар зимистон баргҳои тар бихушад.* [Саъдӣ, с.434]

*Дилам аз чанги гамат гаит чу чанг,
Нахурӯшад, натарангад, чӣ қунад.* [Мавлавӣ, с.339]

Бо вучуди он ки дар сифатҳои феълӣ ҳам хусусиятҳои сифатӣ ва ҳам вижагиҳои феълии вожаҳо ба назар мерасад, баъзан шоирон аз сифат сифати феълӣ сохтаанд, ки тибқи муқаррароти морфологӣ чунин навъи сифати феълӣ дар забони меъёр вучуд надорад. Масалан, дар мисоли зерин шоир аз вожаи «зард», ки сифати асли аст, бо илова кардани пасванди –а (навъи якуми сифати феълӣ аз асоси замони гузаштаи феъл бо илова кардани ҳамин пасванд сохта мешавад) сифати феълии «зарда» сохтааст, ки аз рӯи сохтори морфологӣ он сифати феълии замони гузаштааст.

Сифати феълии замони гузашта амалеро мефаҳмонад, ки он ҳамчун аломат дар замони гузашта ба шахс ё предмет мансуб аст [5, 108]. Сифати феълии «зарда» бо қабул кардани бандаки хабарӣ (-ӣ) шахси дуҷуми шумораи танҳоро ифода кардааст:

*Сабз шаванд аз баҳор, зард шаванд аз хазон,
Гар на хазон дидаӣ, пас зи чӣ рӯ зардаӣ.* [Мавлавӣ, с.1111]

Баъзе сифатҳои феълие, ки дар забони назм мавриди истифода қарор гирифтаанд, хусусиятҳои морфологӣ исро қабул намуда, тобиши маъноии дигар касб кардаанд. Масалан, сифати феълии замони ҳозира «ронанда»-и байти зерин ба вазифаи исми омада бандаки изофӣ қабул намудааст ва ин меъёр имрӯз низ дар забон роиҷ аст:

*Гуфт биронам пас аз ин ман магасонро зи шакар,
Хуш магасеро, ки туй монеъу ронандаи ӯ.* [Мавлавӣ, с.803]

Феъли ҳол ба ҳайси як навъи ғайритаҷрифии феъл дорои хусусиятҳои феъл ва зарф мебошад. Дар забони ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV бештар гурӯҳи якуми феълҳои ҳол, ки аз асоси замони ҳозираи феъл бо илова кардани пасванди –он сохта мешаванд, мавриди истифода қарор гирифтаанд. Масалан:

*Нурию ниҳон аз ман, ҳурию рамон аз ман,
Бӯс аз туву чон аз ман, бозор чунин хуштар.* [Ҳоқонӣ, с.383]

*Зи шавқи ӯ тапон мебош пайваст,
Миёни хоку хун чун мурги бисмил.* [Ироқӣ, с.167]

*Туро як зарра сӯйи худ ҳавохоҳе намебинам,
Маро як мӯй бар тан нест, к-и хоҳон намебинам.* [Ироқӣ, с.183]

*Мешудам дар фано чу маҳи бепо,
Инат бе пой подавон, ки манам.* [Мавлавӣ, с.663]

Дар забони осори манзум як навъи феъли замони гузаштаи нақлӣ роиҷ буд, ки он дар забони наср кам ба назар мерасид. Ин навъи феъл, ки аксари муҳаққиқон перфекти 2 номидаанд, чунин сохт дорад:

Асоси замони гузашта+пасванди –а+ст+бандакҳои феълӣ. Мисол:

*Дар он дарё шудастам гарқа, к-он чо
Ба чуз гам менабинам соҳили хеш.* [Анварӣ, с.865]

*Нашидастӣ чунон тавонмард,
Эй чони чаҳон, ки чон барояд.* [Анварӣ, с.849]

*То бар намаку нони ангушт задастем,
Дар фурқату дар шӯр бас ангушт газидем.* [Мавлавӣ, с.572]

Чунин навъи феълӣ замони гузашта хоси назм буда, дар баъзе гӯйишҳои забони тоҷикӣ низ истеъмоли он ба назар мерасад.

Ҳамин тариқ, феъл ба ҳайси ҳиссаи мустақили нутқ баробари дорои хусусиятҳои зиёди маъноӣ грамматикӣ осебнопазир буданаҳ дар забони шеър дорои тобишҳои гуногуни морфологию услубӣ гардида, бар хилофи меъёрҳои мавҷуда барои феъл ифода ёфтаанд. Пас, аз таҳлили хусусиятҳои морфологию услубӣ феъл бармеояд, ки забони назм аз рӯи талаботи худ чизи ғайримуқаррарро муқаррарӣ мегардонад, ки ин ба ҳунари суҳангустарӣ ва дониши забони фарди эҷодкор саҳт марбут аст.

Пайнавишт:

1. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик*. - Душанбе: Дониш, ҷ.1, 1985-356 с.
2. *Голандам А.К. Русско-персидский учебный словарь фазовой парадигматики русских глаголов //sosphera_201.n2 Golandam.pdf-Adobe Reader*. - С.22-25
3. *Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик*.-Душанбе, 2003.-490 с.
4. *Фарҳанги забони тоҷикӣ*.- М.: Советская энциклопедия, ҷ 2, 1969.-950 с.
5. *Ҳалимиён С. Феъл (Кунӣ)*.- Душанбе, 2013.-126 с.

Сарчашмаҳо:

1. *Девони Анварӣ*.-Техрон, *Ширкати интишороти илмию фарҳангӣ*, 1376.-1172 с.
2. *Девони Камолӣ Хуҷандӣ*.-Созмони чоп ва интишороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1375.-480 с.
3. *Девони Ҳофиз*. - Техрон: *Ширкати интишороти эҷоӣ китоб*,1384.-400 с.
4. *Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммад (машҳур ба Мавлавӣ)*.-Куллиёти девони Шамс.- Техрон: *Маҳорат (ҷилди 1)*, 1374.-748 с.
5. *Куллиёти Саъдӣ (масъаҳ ва вироиши Козими Мутлақ)*.-Қум: *Интишороти Асва*, 1385.-896 с.
6. *Шайх Фаҳриддин Иброҳими Ҳамадонӣ (мутахаллис ба Ироқӣ)*. Куллиёти девон. – Техрон: *Созмони интишороти Ҷовидон*, 1367.- 447 с.
7. *Ҳоқонӣ Шарвонӣ*. Девон (ба эҳтимоми Ҷаҳонгир Мансур ва бо муқаддимаи устод Бадъуззамон Фурӯзонфар). - Техрон: *Нигоҳ*,1375. -862 с.

Reference Literature:

1. *Grammar of Modern Literary Tajik Language*.-P.1. –Dushanbe: Knowledge, 1985. – 356 pp.
2. *Golandam A.K. Russian-Persian Educational Dictionary in Reference to Phase Paradigmatics of Russian Verbs / A.K. Golandam //sosphera_201.n2 Golandam.pdf-Adobe Reader*.- pp. 22-25.
3. *Kosimova M.N. The History of the Tajik Literary Language*. – Dushanbe, 2003. – 490 pp.
4. *Dictionary of the Tajik language*. -M.: Soviet Encyclopedia, 1969. -V.2. – 950 pp.
5. *Khalimiyon S. Verb (Kunish) / S. Khalimiyon*. - Dushanbe, 2013. – 126 pp.

List of Sources:

1. *Divan of Anvari*. - Tehran: Science and Culture, 1376 hijra. - 1172 pp.
2. *Divan of Kamoli Khujandi*. - Tehran: Ministry of Culture and Islamic Education, 1375 hijra. – 480 pp.
3. *Divan of Khofiz*. - Tehran: Book Renaissance, 1384 hijra. – 400 pp.
4. *Mavloni Jaloliddin Muhammad (famous as Mavlavi)*. Complete Collection of Compositions of the Divan of Shams. - Tehran: Talent (Mahorat), P.1. 1374 hijra. – 748 pp.
5. *Complete Collection of Compositions of Saadi (edited and reviewed by Kozimi Mutlaq)*. – Qum: *Intishoroti Asva*, publishing-house 1385 hijra. – 896 pp.
6. *Shaykh Fakhriddin Ibrokhimi Hamadoni (pseudonym - Iroqi)*. Complete Divan-Collection of Compositions. - Tehran: Jovidon, 1367 hijra. – 447 pp.
7. *Khoqonii Sharvoni*. Divan (edited by Jahongir Mansur and prefaced by ustod Badeuzzamon Furuzonfar). - Tehran: View, 1375 hijra. – 862 pp.